

*Григорій ОХРИМЕНКО, Олександр ОСТАПЮК,
Орися ГУСРЕВИЧ, Олександр СЕРЕДЮК*

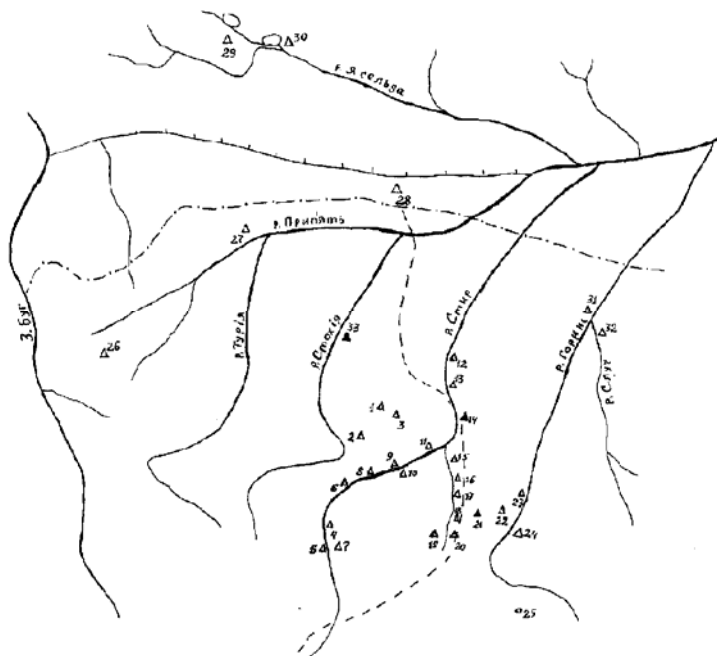
НОВІ МАТЕРІАЛИ БРОНЗОВОГО ВІКУ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ

Пам'ятки епохи бронзи (2-е тис. до н. е.) півночі України, зокрема Волинського, Рівненського, Житомирського Полісся вивчені досить поверхово, хоч і проводились тут роботи Я. Фітцке Ю. Кухаренком, І. Свешніковим [Свешніков, 1990, с. 78-88], В. Коноплею, В. П'ясецьким, збори підйомного матеріалу Л. Залізнякам, розкопки В. П'ясецьким, Г. Охріменком (мал. 1). Так В. П'ясецьким біля міста Славути виявлено житла тшці-нецько-комарівської культури далі ТКК (розмірами 6-8 м x 3 м). Одне з них частково досліджене [П'ясецький, 1973, С. 69-72], а також досліджувалось поселення цієї ж культури близько села Ісаківка Володарськ-Волинського району, Житомирщини (мал. 2.1), а експедицією Інституту суспільних наук АН УРСР в 1975-1977 р. р. розкопано кілька курганів ТКК східніше села Майдан-Липно Волинської області. Крім того авторами даної публікації були здійснені археологічні розвідки в межах Маневецького (мал. 3), Ківерцівського, Ратнівського, Дубровицького, Костопільського, Іванівського районів Волинської, Рівненської, Брестської областей (остання республіки Білорусь) (мал. 1). Інші ж культури кінця мідного віку (енеоліту) – початку бронзового: городоцько-здовбицьке (ГЗК), стжижівська (СК) (культури шнурової кераміки, або, як їх ще називають, бойових сокир) вивчені ще менше. Біля села Осова Костопільського району Рівненщини Г. Охріменком та учнями місцевої школи відкрито чотири житла того часу – середньо-дніпрвської, городоцько-здовбицької, стжижівської та тшцінецько-комарівської культур, а також зібрано багато кераміки (мал. 4),

Археологія

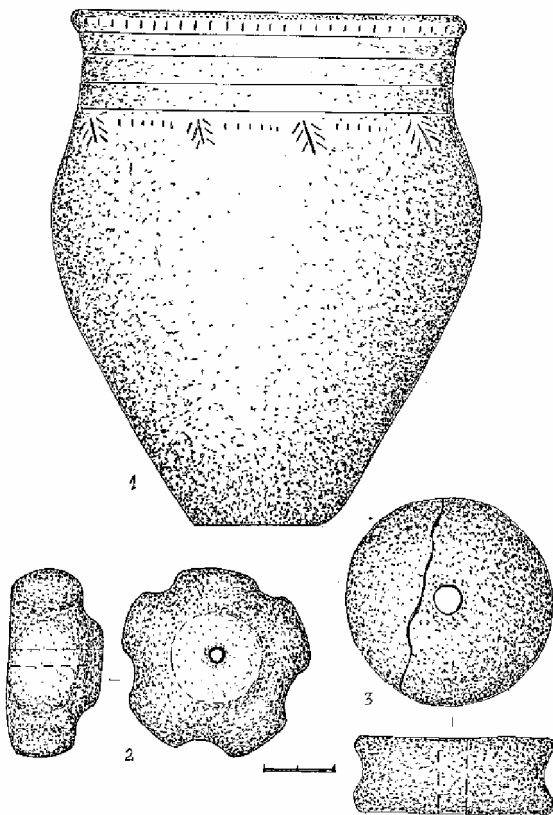

кам'яних знарядь праці переданих до музею Львова, Луцька, Торчина та музею історії сільського господарства Волині в селі Рокині.

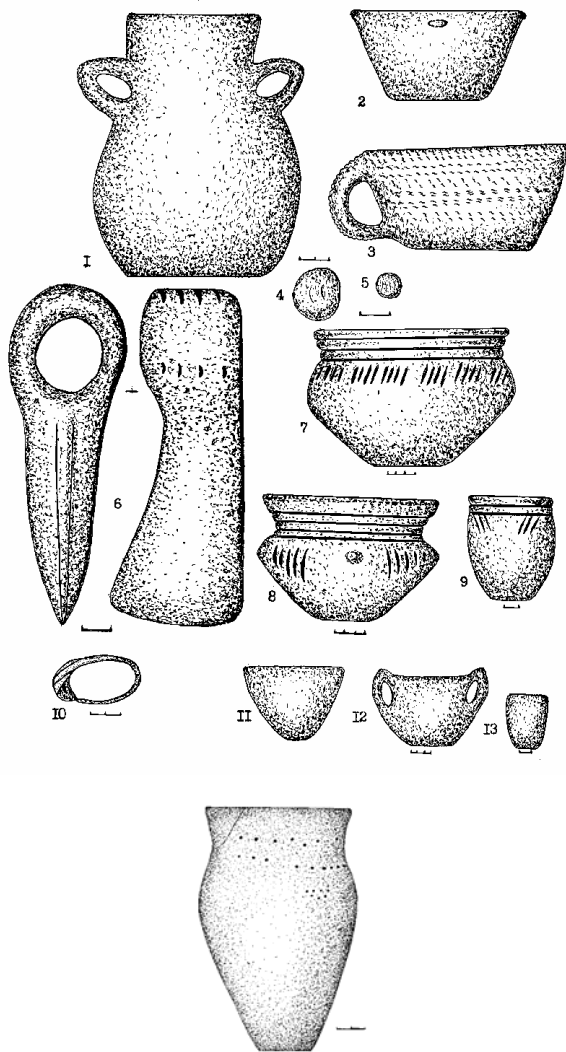
Мал. 1. Карта пам'яток тицінецько-комарівської культури басейну **Стуру**: 1 – Оконськ, 2 – Яблунька, 3 – Кукли, 4 – Колки, 5 – Боровичі, 6 – Розничі, 7 – Годомичі, 8 – Семки, 9 – Комарово, 10 – Куликовичі, 11 – Чорторійськ, 12 – Варяж, 13 – Балаховичі, 14 – Мала Осниця, 15 – Велика Осниця, 16 – Красноволя, 17 – Ничогівка, 18 – Матійки, 19 – Чорниж, 20 – Гораймівка, 21 – Майдан Липно, 22 – Осова, 23 – Золотолін; **Прип'яті**: 24 – Злазно, 25 – Рвіне, 26 – Любомль, 27 – Хабарище, 28 – Гнівщиці, 29 – Дзідзіно, 30 – Мотоль, 31 – Рудня, 32 – Заслуччі, 33 – Черськ.

▲ – захоронення, △ – поселення, знахідка кераміки.

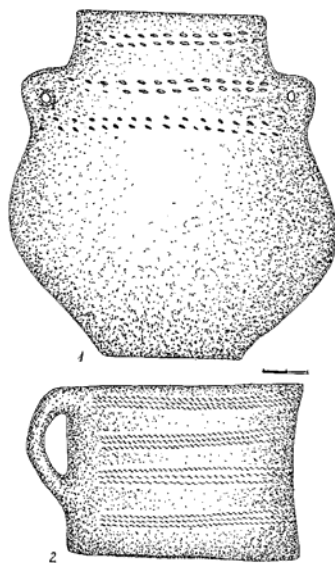
Мал. 2. Керамічні вироби ТКК: 1 – горщик з села Усаковка (Житомирщина), знахідка В. П'ясецького, 2 – рогате прясло, 3 – коліщатко до ткацького верстата з села Осова.

В той же час значення названого періоду в розвитку господарства, культури, взагалі етногенезі праслов'ян є досить значне [Охріменко, 1996, С. 59-82]. Тим прикріше це усвідомлювати, знаючи як багато пам'яток того періоду вже назавжди зникло через різні рільничі роботи, кар'єрні вибирання піску тощо. Тому введення в науковий обіг хоч і розрізних матеріалів може доповнити наше уявлення про населення басейнів річок Стир, Горинь, Поприп'яття в зазначений період.

Мал 3. Матеріали бронзового віку. 1,2,4,5 – Гнідава (4,5 – пасмові буси); 3, 10 – Зимно (10 – бронзова підвіска); 6, – Окорськ, бронзова сокирка; 7-9, 11-13 – Майдан Липно, кераміка з могильника.

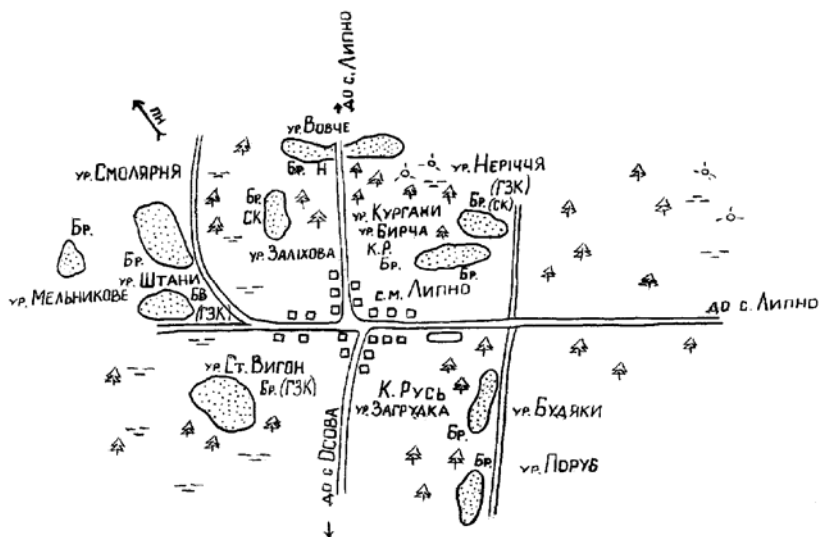
Багатими на пам'ятки цього часу виявилось два села – Осова та Майдан – на межі Костопільського та Маневицького районів. Вони знаходяться в межиріччі двох більших річок Волині – Стиру та Горині, на рівні середніх їх течій (мал. 5). Від найближчих їх приток – Млинка та Кормина вони віддалені на 8-12 км. Ця місцевість своєрідна тим, що досить понижена навіть як для Полісся – село Майдан-Липненський розташований на 2 м нижче від сусіднього села Гораймівка і на 4 м від близького села Чорниж. Навколо сіл Осова та Майдан-Липно є багато давніх та пізніших понижень і боліт з більшою та меншою товщею торфу, що спричинено їх нижніми структурами, розломами тощо. Багато тут є і дюнних грядових підвищень різної висоти (3-0,5 м) та площі. В давнину ці ділянки

Мал. 4. Керамічні вироби культури шнурової кераміки: 1 – горщик, 2 – черпак. 1, 2 – с. Осова.

суші були добре заховані лісами і болотами від зазіхань дальших сусідів (до речі, як і багато інших регіонів Полісся). Самі

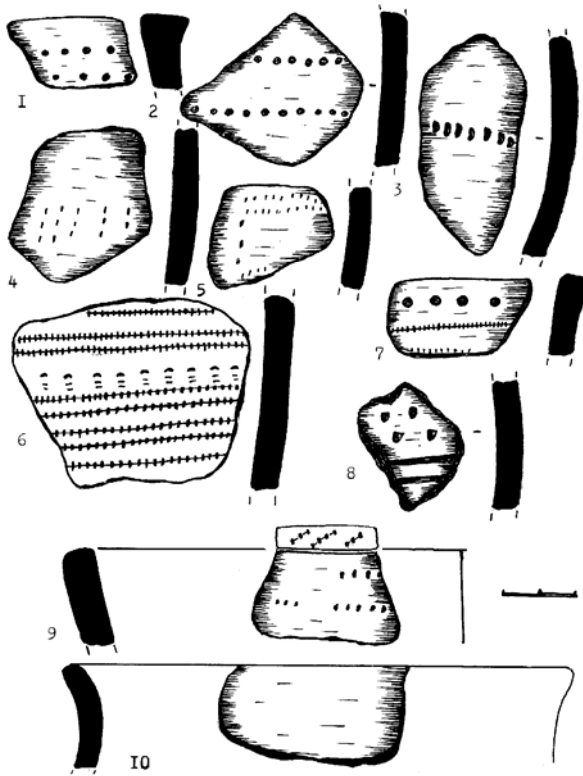
різноманітні, по різному гумусовані ґрунти на піщаній, крейдяній, глинистій основі: обумовлювали багату рослинність, умови для землеробства та скотарства. Тут же було роздолля для диких тварин та риби. На обстеженій площі (приблизно 10 x 15 км) виявлено мезолітичні знахідки коморницької та яніславської культур (урочище Лагор, Сторожівка, Криничка), місця перебування носіїв волинської неолітичної культури (5-3 тис. до н. е.) (урочище Вовче, Гаєвське, Криничка, Калиновка Посадка) [Охріменко, Телегін, 1982, С. 64-77],

Мал. 5. Ситуаційний план археологічних пам'яток біля села Майдан-Липно Маневицького району Волинської області.

окремих фрагментів або посудин енеоліту: пізньотрипільської, лійчастого посуду, кулястих амфор та близько 56 залишків поселень з шнуровою керамікою, тшцінецько-комарівської культури (підрахунки В. Коноплі), небагато кераміки ранньоскіфського часу. Далі, аж до часів Київської Русі ці місця не приваблювали жодне населення. Лише в XI ст. тут було два поселення: в урочищах Вижар та Загрудка, і могильник в урочищі Бирча (або Кургани), де виявлено і кілька могил ТКК

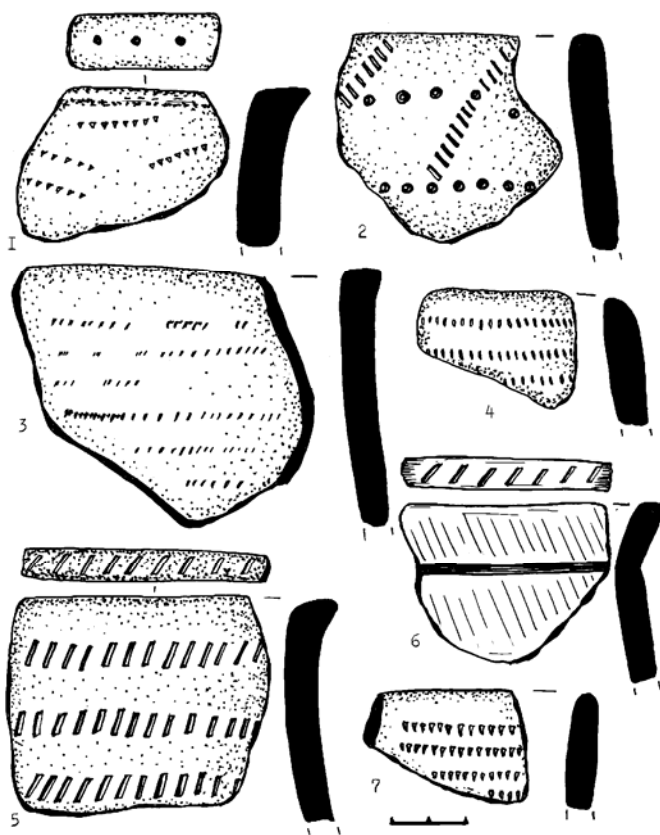
(мал. 3. 7-13) [Березанська, Охріменко, П'ясецький, 1987, С. 50-57].

Мал 6. Фрагменти кераміки ТКК . 1-5,7 – Мотоль, 6 – Люб'язь, 8,9 – Рудня, 10 – Умань.

На околицях сіл Липно, Рудня, Цумань, Великий Мидськ, Мала Осниця, Люб'язь, Мотоль (басейн річки Ясельди) зібрано значну колекцію фрагментів кераміки ТКК (мал. 6, 7). Вона майже скрізь коричневого кольору, добре прогладжена або ангобована, в тісті є домішка товченого граніту чи паленого і подрібненого кремню. Вінчики раннього періоду потовщені, мають відтягнутий його край (мал. 7. 1).

Орнаменти складаються з широких вдвлених ліній, часто укладених в геометричній композиції (трикутники, наприклад,) (мал. 8. 2, 3). Є на виробках і ряди вдвлень рівної величини (мал. 8. 5). Рідко зустрічаються округлі пластичні виступи (захоронення близько села Мала Осниця) запозичення від південної культури Ноа [Археология..., 1990, С. 99-104]. Заглиблені лінії інколи наносились кількома рядами паралельно зрізу вінця, а від них вниз відходили коротші смуги (могильник Майдан-Липно) (мал. 3. 7). Окремі горщики тюльпаноподібної форми прикрашалися так званим орнаментом “колючий дріт”,

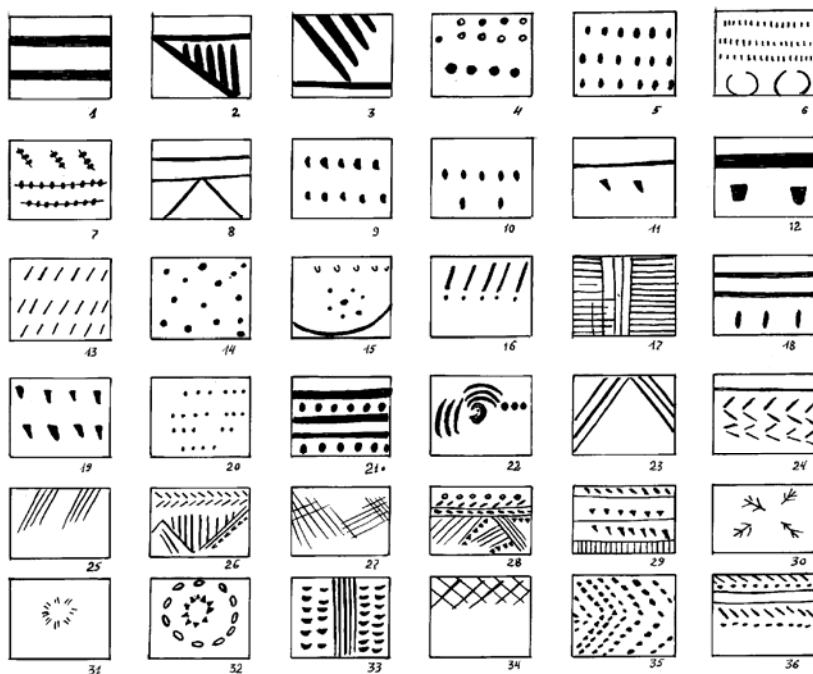

Мал. 7. Мотоль. Кераміка ТКК, матеріали О.Г. Калечу.

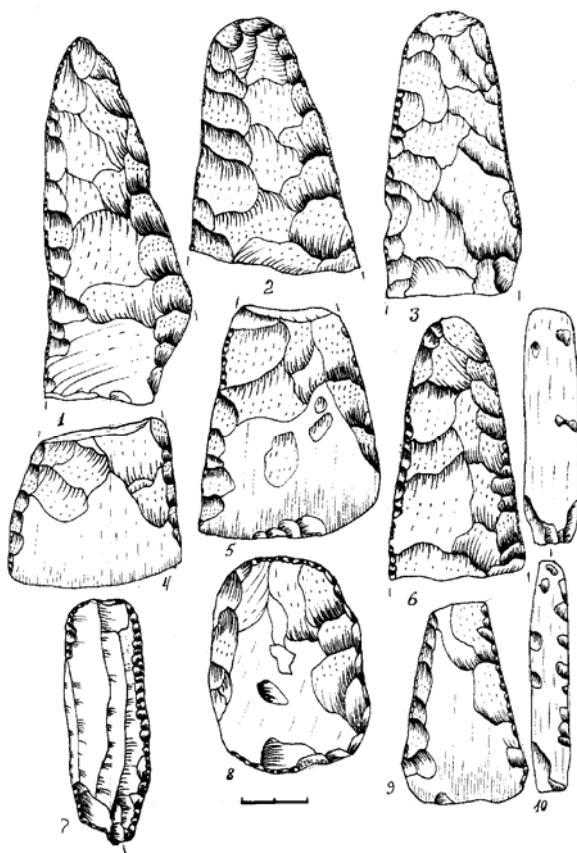
який С. Березанська включала як ознаку прип'ятської групи ТКК та виводила з неолітичних орнаментів [Березанская, 1972, с. 130].

Цей декор нагадує дрібні намистинки нанизані на тонку нитку (мал. 6. 6, 7). Елементи орнаменту ТКК систематизовано нами в одну таблицю (мал. 8). У порівнянні з орнаментикою посуду волинської неолітичної культури (ВНК) перші є менш різноманітні. Але окремі орнаментативні деталі (широкі лінії, ряди ямок, відтисків нахиленою паличкою, близький до гребінцевого орнамент) зустрічається в обох культурах. Тюльпаноподібні горщики ТКК, якщо умовно домалювати гостре дно, будуть нагадувати вироби ВНК Полісся середнього та пізнього періодів (мал. 2. 1).

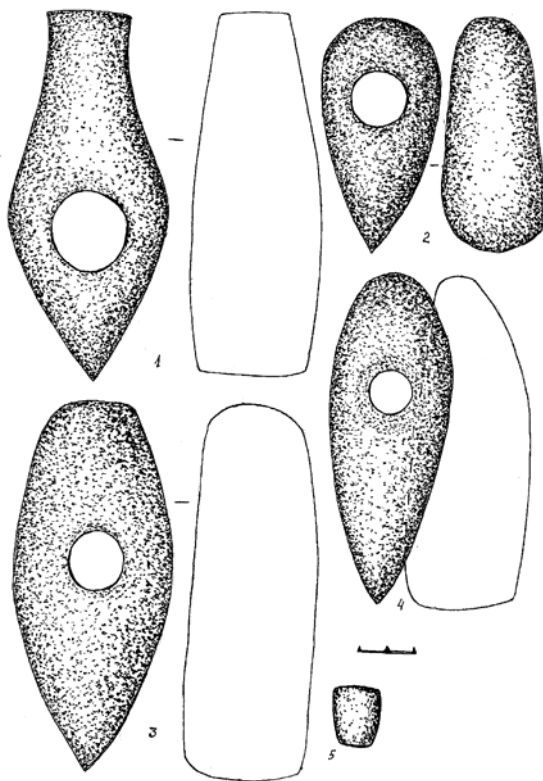
Мал. 8. Основні орнаментативні елементи кераміки ТКК.

На Українському Поліссі в різні роки зібрано значну колекцію крем'яних сокирок для зрубання дерев. Вони робилися з плиточного темного, коричневого, сірого кременю. Переважають лінзоподібні, або чотирикутні в перетині вироби – суцільно шліфовані енеолітичні, або з обробкою робочого краю – бронзового віку (мал. 9).

Мал. 9. Крем'яні вироби: 1-4 – село Осова, 5 10 – село Майдан-Липно. 1-6, 9 – уламки сокирок, 10 – долотус, 7 – пластина, 8 – відщеп.

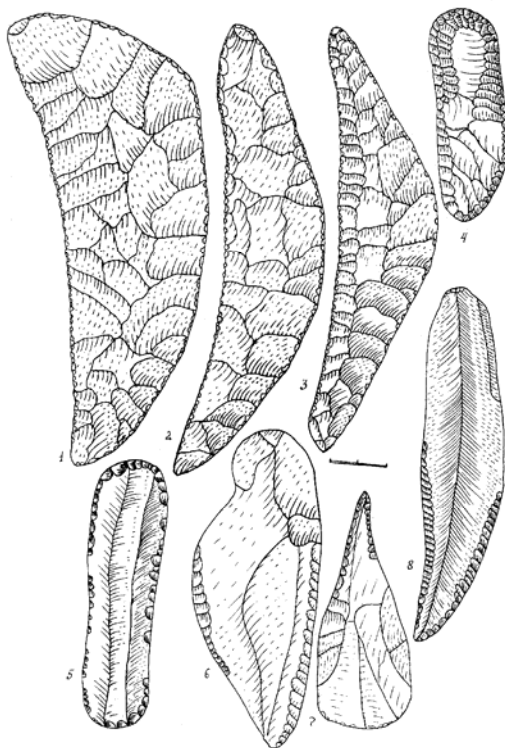
Більш рідкісними знахідками є кам'яні (з різних порід) бойові сокири різних форм за якою визначають їх походження та культурну приналежність. Багато їх вироблялося біля с. Великий Мидськ Костопільського району, де базальти виходять на поверхню. Тут знайдено виверти – циліндрики, які залишалися після просвердлення отвору в сокирі (мал. 10. 5).

Мал. 10. Кам'яні сокири. 1, 2 – Гораймівка, 3 – Нуйно, 4 – Граддя, 5 – Великий Мидськ.

Про розвиток рільництва в бронзовому віці вказують часті знахідки великих кам'яних серпів (мал. 11. 1-3), а кремене-

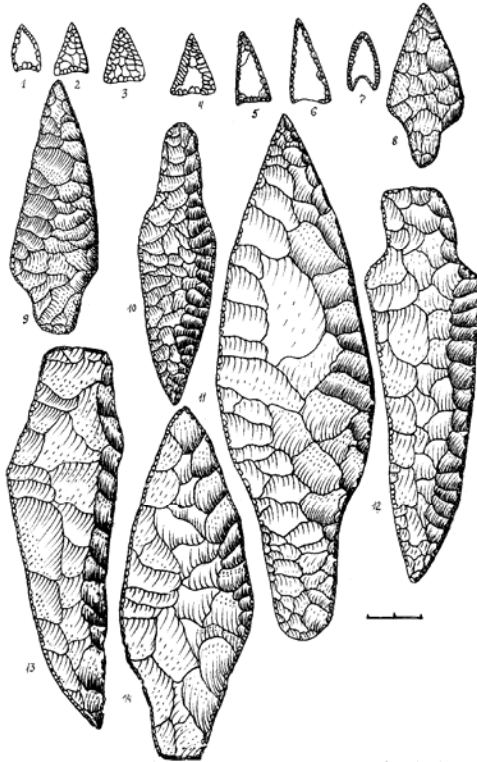
обробної техніки – кинджалів (мал. 12. 12). Майстерня з виготовлення крем'яних знарядь відкрита нами на північний схід від села Осова в урочищі Криничка Друга. Крем'яні скалки, відходи виробництва знаходяться тут на площі 70 x 80 м, а залягають товщею 20 см. Тут же знайдені житло ТКК, а в ньому уламки горщиків без декору. Його розміри – 5 x 4 м, простежені за скупченням кераміки.

Мал. 11. Вироби з кременю. 1 – Мала Осниця, 2, 3 – Ничогівка, 4-8 – Осова. 1-3 – серпи, 4, 5, 6, 8 – пластини з ретушією, 7 – проколка.

На піщаних підвищеннях навколо села Осова зібрано більше 40 наконечників до стріл з кременю та кілька великих і менших наконечників списів та дротиків (мал. 12. 1-11).

Широкі пластини та відщепи з ретушню служили, як можна здогадуватись, для розрізання м'яса, обробки дерева тощо.

Мал. 12. Мисливські знаряддя. 1-7, 9, 12, 13 – Осова, 8,9 – Ничогівка, 10 – Осівці, 11 – Кримно, 12 – Красноволя. 1-7 – наконечники стріл, 8-10 – дротиків, 11-14 – списів, 12,13 – кинджали.

Роль Волинського та Житомирського Полісся в складанні прасло'янського субстрату досить значне. Особливо це помітно в період неоліту – бронзи (5-2 тис. до н. е.), коли тут перебували носії волинської неолітичної, шнурової та тшцінецько-

комарівської культур, які були основними початковими ланками процесу етногенезу. На думку Д. Телегіна “за таких умов злиття неолітичних культур з гребінцево-накольчастою керамікою і шнуровиками ранньої бронзи відбувалося утворення тшцінецької культури, яка представляла собою один з етапів генезису культури ранніх слов’ян” [Телегін 1996, №2, С. 43].

Тшцінецько-комарівська культура (16-11 ст. до н. е.) поширювалась від Вісли до Дніпра, охоплюючи зону Полісся та суміжні південні та північні регіони, у тому числі Берестейщину, де відомо близько 60 її пам’яток [Археологическая карта...1976, С. 17].

На території Волинського Полісся С. Березанська виділила два варіанти ТКК: Прип’ятський та Рівненський. Останній знаходився в центрі великої культурної зони ТКК. Для її посуду були характерні такі деталі декору: наліпні валики, прокреслені трикутники, наколи, відтиски нахиленої палички (як у ВНК), пучки вертикальних та горизонтальних смуг [Березанская, 1972, С. 128], дрібнозубчатий орнамент. Для орнаменту посуду прип’ятського варіанту були притаманні риси, крапки, кружечки, “колючий дріт” [Березанская, 1972, С. 130].

Авторами за останні роки знайдено більше 30 нових місць перебування населення ТКК (мал. 1). Зібрана тут, в басейнах Стиру, Горині, Прип’яті кераміка подібна у формах виробів та деталях орнаменту до обох виділених С. Березанською груп та має ознаки впливу ВНК та німанської культури Білорусі, культур середньодніпрвської, багатовликової кераміки та Ноа.

Вивчення матеріальної та духовної культури населення Західноукраїнського Полісся в бронзовому віці дасть змогу повніше відтворити досягнення праслов’ян і їх вплив на наступні етнічні групи перед- ранньозалізного віку: висоцьку, милоградську культури, лежницьку групу.

ВНК – Волинська неолітична культура.

ТКК– тшцінецько-комарівська культура

ГЗК – городоцько-здовбицька культура

СК – стжижівська культура.

1. Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья. – К., 1990 (стаття І. Свешнікова).
2. Березанская С. Средний период бронзового века в Северной Украине. – К., 1972.
3. Березанська С., Охріменко Г., Пясецький В. Нові пам'ятки східнотшинецької культури на Волині // Археологія. – 1987. – №11.
4. Охріменко Г., Телегін Д. Нові пам'ятки мезоліту та неоліту на Волині // Археологія. – 1982. – Випуск 39.
5. Охріменко Г. Найдавніші джерела слов'янства // Древліяни. – Львів, 1996.
6. Пясецький В. Нові пам'ятки тшцінецької культури в Хмельницькій і Житомирській областях // Археологія. – 1973. – Випуск 60.
7. Телегін Д. Основні періоди історичного розвитку населення території України у 5-першій половині 4 тис. до н. е. // Археологія. – 1992. – №4.